

drs Adriana Bontenbal

Het Goudse tuchthuis, een analyse van een Goudse instelling die van 1611 tot 1811 een nieuw gezicht gaf aan vrijheidsstraffen in combinatie met arbeid.

Het vrederecht verschafte de inwoners van de Nederlandse steden en op het platteland eeuwenlang veiligheid en sociale rust bij conflicten. Dit recht was juridisch gebaseerd op verzoening en was strafwettelijk geregeld, de overheid maakte veelvuldig gebruik van dit vrederecht. Gouda ontving in 1410 de rechtsregels voor dit recht uit handen van de stad Leiden.¹ Een paar jaar later werd viermaal per jaar, op vastgestelde dagen, vrede gelegd. Op de rechtsdag liet men 's morgens een klerk de rechtszaak met namen en toenames van degenen die recht wilden doen, inschrijven in een register. 's Middags werd de zaak publiekelijk bekend gemaakt en de verzoening duurde dan tot de daaropvolgende rechtsdag en werd dan weer vernieuwd. In 1410 gold nog als men de gezworen eed verbrak men dan lijf en goed verbeurde.² Dat wilde zeggen dat men een lijfstraf of de doodstraf kreeg. De correctie bij zoenbreuk hield later gewoonlijk een verbanning voor bepaalde tijd in of, tot en met de zestiende eeuw, een verplichte bedevaart en negen van de tien keer volgde dan een zware geldboete of een verbanning.

De verscheidenheid aan conflicten binnen de stad was in de zeventiende eeuw nog steeds hetzelfde. Ruzies en mishandeling binnen het huwelijk, mannen die elkaar naar het leven stonden over zakelijke kwesties of over schulden, ruzies van burgers met overheidsdienaren, overmatig drankgebruik en vechtpartijen van burens onder elkaar. De magistraat bleef tot begin van de achttiende eeuw opleggen en werd toen aangeduid als 'interdictie'. Deze interdicties zijn in groten getale terug te vinden in de zogenaamde 'camerboeken'.³ De vele conflicten werden uiteindelijk dermate onbeheersbaar dat de overheid zijn toevlucht moest nemen vrijheidsstraffen.

Ook onder invloed van nieuwe strafrechtsideeën in de zestiende eeuw kreeg de vrijheidsstraf wat meer ruimte in het strafstelsel. Vrijheids- en werkstraffen zouden bij de bestrijding van de armoede, werkloosheid, bedelarij en vagabondage een doelmatig wapen moeten zijn.

Vrijheidsstraffen in combinatie met arbeid werden in eerste instantie met tegenzin door de stadsbesturen bekeken omdat deze vorm van straffen nogal wat kosten vergde.

Daarom wil ik in dit artikel beginnen met de andere oplossingen die door de overheid werden aangegrepen om de kleine criminaliteit te bestrijden. In het tweede hoofdstuk komt de beginperiode van het Goudse tuchthuis met vrijheidsstraffen vanaf 1611 aan de orde. Daarna besteed ik aandacht aan het interieur van tuchthuis waarbij rekening gehouden moest worden met mensen van beiderlei kunne en dito werkruimte. In het volgende deel van het artikel wordt de bevolking van het tuchthuis nader geanalyseerd. In het laatste hoofdstuk wordt veel aandacht besteed aan de economische omstandigheden van het tuchthuis, dat zich uiteindelijk bijna zelfstandig had kunnen bedruipen.

Het begin van de vrijheidsstraffen

In Gouda zag men al langer heil in vrijheidsstraffen. Onder druk van de bevolking besloot de vroedschap een paar huizen te verbouwen tot castimentshuizen. Al in juli 1530 werd een

voorstel gedaan om een tuchthuis op te richten, dit punt werd echter uitgesteld tot de volgende vergadering om 'daeroff breeder spreecken ende sluyten' maar dit onderwerp kwam daarna niet meer op de agenda te staan. Drie maanden later, in oktober 1530, besloot de vroedschap om een 'castimentshuis' op te richten, maar het huis was eerder een plaats van boetedoening en niet een plek waar men voor straf moest werken.⁴ Eerst werden vaak dronkaards geplaatst, maar later kon men ook een onbetaalde boete vervangen worden door een straf op water en brood uit te zitten. De verblijfskosten werden overigens wel door de overheid in rekening gebracht. Meestal bestond de straftijd maximaal uit 14 dagen. Men werd in een castimentshuis geplaatst door justitie of de magistraat. Het bestaan van deze castimentshuizen was geenszins van korte duur, vrijheidsstraffen op water en brood werden tot en met 1809 uitgesproken.

Vanaf de zeventiende eeuw werd in de vier stadspoorten een ruimte als castimentshuis ingericht. Dit waren de Dijkspoort, de Potterspoort, de Kleiwegspoort en in de Tiendewegspoort. Gedurende de achttiende en negentiende eeuw werd alleen nog de Tiendewegspoort als castimentshuis gebruikt. Daarnaast was dit poortgebouw ook al in gebruik als stadsgevangenis. Vrijheidsstraffen in een castimentshuis werden tot en met de achttiende eeuw alleen al door de schepenbank bijna zo'n tachtig maal uitgesproken. Meestal voor openbare dronkenschap, landloperij, tuindiefstal, overspel en bedreiging met geweld. Deze delicten komen niet geheel overeen met de bedoelingen in 1530 om castimentshuisjes in te richten; in 1530 waren het de jeugdige inwoners van Gouda die men wilde straffen met 'castiment' (kastijding) op water en brood. Later zou blijken dat jeugdigen vaak geplaatst werden in het Goudse tuchthuis.

De komst van het Goudse tuchthuis

In september 1610 besloot de Goudse vroedschap dat het Katharinaklooster wel kon dienen als spinhuis voor alcoholistische en 'slechte' vrouwen.

De locatie was een vreemde keuze, omdat omstreeks 1600 het gehele klooster door de Goudse overheid al was verkocht met een totale opbrengst voor de stad van 12.264 gulden.⁵ Vanaf 1583 was de verkoop van de gebouwen binnen het klooster al begonnen en het laatste verkochte deel was het erf achter de kerk met een keldertje onder het koor van de Katharinakerk.

Met nog steeds de oprichting van een tuchthuis in het achterhoofd, gaf de magistraat van Gouda naar aanleiding van één doorslaggevend incident groen licht tot de uiteindelijke oprichting van het tuchthuis. Marritgen Aarts was één van de eerste vrouwen die vanwege haar losbandig leven een vrijheidsstraf verdiende.⁶ Voor mannen was er altijd nog een castimentshuis, maar

Catharinaklooster (20) afgebeeld op de kaart van Braun en Hogenberg (1585)

voor vrouwen waren geen opvangmogelijkheden. Marritgen werd in eerste instantie in een huisje van het gasthuis geplaatst, waar zij de keuze kreeg tussen spinnen of zitten op water en brood. Blijkbaar was dit niet zo'n goede oplossing en daarom besloot de overheid al snel tot een plaatsing thuis bij Claas de diender en weer een paar weken later werd zij in de toren van de Tiendewegspoort gezet waar een bed stond. Uiteindelijk bedacht de magistraat

dat er toch maar een vrouwentuchthuis zou moeten komen. Het paterhuis van het gewezen Katharinaklooster leek een goede oplossing om daarin een tuchthuis onder te brengen. Het paterhuis verkeerde weliswaar in slechte staat, maar men vond het al voldoende om alleen de ramen te dichteren in afwachting van een definitief besluit. En weer diende zich een vrouw aan van 'quaet regiment' een weduwe die een natuurlijk kind had gekregen. In een deel van het paterhuis verbleef nog een huurder die vier dagen de tijd kreeg om naar een ander huis uit te zien.

De verantwoordelijke schepenen zorgde gezien de korte tijd maar voor een vervangende woning in de Kuipersteeg. Onder deze omstandigheden werden de eerste twee vrouwen geplaatst en de 's herendienaar, een agent van politie in dienst van de baljuw, werd voorlopig aangesteld als tuchthuismeester.

Op 15 oktober 1610 besloten de baljuw, de vier burgemeesters en alle schepenen definitief tot de oprichting van een tuchthuis en het voortaan het tuchthuis en geen spinhuis te noemen. Evenals het Aalmoezeniershuis, het Leprozenhuis en het Gasthuis viel het tuchthuis onder de zogenaamde categorie van godshuizen binnen de stad. De magistraat gaf voor alle vier de huizen toestemming tot plaatsing en wat gold voor de andere huizen gold ook voor het tuchthuis. Een armlastige persoon werd 'om godswille' geplaatst, dus zonder dat er een financiële bijdrage werd gevraagd. Was iemand wel in staat een eigen bijdrage te bekostigen dan werd dit bedrag omgeslagen over de inkomsten of bezittingen van de aanvrager.

Het is duidelijk dat bij de oprichting van het tuchthuis nauwelijks een vast concept bestond welke personen in het tuchthuis geplaatst moesten worden. Het doel van de oprichting was een strafinrichting voor vrouwen, maar van dat idee werd vanaf het begin afgeweken en werd het een instelling voor beide geslachten. Het gebouw was in het begin geenszins erop ingericht om tot tuchthuis te dienen, accommodatie was niet aanwezig en er was geen selectiebeleid voor de binnenkomende bewoners. Alleen de kosten van verblijf waren duidelijk.

Om de leiding in het tuchthuis enig houvast te bieden zorgde de magistraat in 1611 al voor een reglement binnen het tuchthuis. Mensen met een laag inkomen moesten alleen voor een matras en beddengoed zorgen, maar bij het verlaten van het huis verviel het beddengoed en het matras aan het tuchthuis.

De taak van de vader en moeder van het tuchthuis hield in dat zij moesten toezien op de discipline tijdens het werk, op het onderricht in bijbelkennis en op de leefregels die golden in de dagelijkse sociale omgang.

De regenten, meestal oud-schepenen mochten straffen opleggen die redelijk ver gingen. Dit waren onder andere geseling, vastkluistering van de gestrafte aan ijzers en kettingen, vasten op water en brood en eenzame opsluiting.

Het gebed voor en na het eten werd verplicht gesteld en iedere dag kregen de tuchtelingen één uur bijbelles met op zondag twee bijbellezingen.

Opmerkelijk is ook dat de overheid hygiëne van belang achtte; de bewoners moesten vrij van luizen zijn, men verplichtte iedereen zijn cel goed schoon te houden en kwaadsprekerij viel onder het strafregime.⁷

De eerste jaren kocht de tuchtmeester voor armlastige vrouwen bij hun plaatsing meteen bedden bij het gasthuis en hij zorgde voor spinnewielen, voor moeilijk opvoedbare jongens moesten de ouders zelf een bed en een matras aanschaffen en voor werk voor hun zoon zorgen.

Meteen na de 'opening' van het tuchthuis regende het al aanvragen van ouders om hun kinderen te mogen plaatsen en van familieleden van gewelddadige mannen of vrouwen die om plaatsing verzochten.⁸ In het begin ontvluchtten nogal wat jongeren en volwassenen het tuchthuis, maar blijkbaar had weglopen in het begin van het bestaan van het tuchthuis nog

Grondtekening Gouda in 1744 van het Tuchthuis

geen consequenties. Dit gold niet voor iemand die door het gerecht was geplaatst, voor hem of haar hoefde de stad niet te betalen, want in het vonnis stond nadrukkelijk dat hij verplicht was met zijn handen de kost moest verdienen tot de invrijheidstelling. Soms werden de gedetineerden voor onbepaalde tijd geplaatst, waardoor het ontslag afhing van het gedrag tijdens gevangenschap.

Vanaf de oprichting van het tuchthuis was niet duidelijk welke mensen er geplaatst zouden worden. Door die onduidelijkheid werd iedereen met moeilijk en onaangepast gedrag met toestemming van de magistraat geplaatst zoals later zal blijken.⁹

Het reglement van 1611 vertegenwoordigde min of meer de idealen van de zestiende-eeuwse wetenschappers, rechtsgeleerden en progressieve burgers. In het tuchthuis werd discipline bijgebracht, men kreeg dagelijks onderricht en ook het belang van lichamelijke hygiëne en gemeenschapszin stond hoog op de verlanglijst.

Het interieur van het tuchthuis

De Goudse overheid stuurde een commissie van onderzoek, met name de baljuw en Adriaen Cooll, naar het Amsterdamse- en Haarlemse tuchthuis om daar kennis te nemen van het reilen en zeilen in een tuchthuis. Uit hun rapport bleek dat zij veel aandacht hadden voor de positie van de regenten en hun armslag om te straffen. Ook de dagindeling, de indeling van het huis en het eten van de tuchtelingen was voor de commissie van belang. De voorbereiding van de commissie tot de oprichting van een tuchthuis beperkte zich alleen tot onderzoek in andere bestaande tuchthuizen, waarop men onder andere het reglement van 1611 naar voorbeeld van het Amsterdamse en het Haarlemse tuchthuis baseerde, de inrichting van het tuchthuis bleef echter nog een blanco bladzijde.

In de eerste twee jaren van het bestaan van het tuchthuis werden alleen de verbouwingen aangepakt. Aan de voorgevel van het gebouw aan de Groeneweg kwam de regentenkamer en het rasphuis, daarboven werden de gevangenhokken (de cellen) getimmerd, waar in ieder hok plaats was voor drie mannen. Voor het huis liep de kaaimuur van de gracht waaruit werd ingewaterd voor de keuken en voor andere voorzieningen. Onder de regentenkamer bevond zich nog een ruimte voor een gevangenhok met daar weer onder een watergat met de bijnaam de 'donkere hel'. De bodem van de hel bestond houten vloer op eikenhouten balken vlak boven het water en was bestemd voor eenzame opsluiting. Aan de eenzame opsluiting was een maximum tijd van vier weken verbonden. In 1818 werd deze cel beschreven naar aanleiding van een reparatie. De cel was 1.95 m in het vierkant met een ijzeren kram in een hardstenen zitting.¹⁰

Omdat het huis bij nader inzien toch te klein was en er geen aparte plaats ingeruimd kon worden voor mannen en vrouwen stelden de regenten voor om de resterende ruimte van de eetzaal van het gewezen Katrijnenklooster te kopen. Bij de verkoop destijds door de stad was de eetzaal van de zusters in vier woonhuizen opgedeeld. In die vier huizen kwam werkruimte voor de vrouwen en de kloosterkerk diende als onderkomen voor de knechten van het tuchthuis. In de kerk was ook nog een vertrek genaamd 'de ligte hel', die als isoleerruimte diende bij lichtere straffen. Dan waren er in de kerk nog twee kamers en een kelder, die als opslagruimte gebruikt werden. Destijds lag de kelder onder het koor van de kloosterkerk die uitkwam op het kerkhof van de zusters.

Binnenplaats van het raskhuis in Amsterdam, 1612, gravure

Uiteindelijk bleek het tuchthuis aan het begin van de negentiende eeuw na de vele verbouwingen en vergrotingen er zo uit te zien. Aan de Groeneweg was de voorgevel in tweeën gedeeld, één deel van 47 m lang en 13 m hoog en een ander deel van 22m lang en 13 m hoog waar dertien cellen en zes provenierskamers lagen; de overige gebouwen bevonden zich op de hierboven beschreven locaties. In 1862, bij de overname door de stad Gouda van de rijksstrafgevangenis van het ministerie van justitie, besloeg het terrein van het tuchthuis zo'n 128 el of meter¹¹

De organisatie binnen het tuchthuis

Zoals gezegd gaf alleen de magistraat toestemming om iemand te plaatsen of te ontslaan. Een enkele keer plaatsten de regenten van het tuchthuis op eigen initiatief iemand, waarop de magistraat meteen ingreep met een ordonnantie.

De eerste regenten van het tuchthuis waren Dirck Cornelis Schaep, baljuw en schout van Gouda, Adriaen Cool, dijkgraaf van de Krimpenerwaard en oud-schepen en Lambert Jansz hennepverkoper. De regenten werden aangesproken als tuchthuismeesters of tuchtvaders en het college van burgemeester en wethouders stelde hen aan. Na 1616 werd het aantal tuchthuismeesters uitgebreid tot zes. Meestal hadden zij een overheidsambt bekleed en evenals de regenten van de andere godhuizen moesten zij, als zij tussentijds hun functie wilden neerleggen, een rekest bij het college van burgemeester en wethouders indienen. Bij het lezen van die rekesten legden zij vaak de nadruk op hun slechte lichamelijke of geestelijke gesteldheid.

De regenten werden verplicht om tweemaal per week te vergaderen over de gang van zaken binnen het tuchthuis. Zij spraken ook recht binnen het huis als iemand vocht, schold of zich schuldig maakte aan geweldpleging of diefstal. Het dagelijks bestuur bestond uit een binnenvader en binnenmoeder, die door de regenten werden voorgedragen aan de vroedschap voor een aanstelling. De vraag is met welke mensen dit bestuur werd geconfronteerd.

Hoe zag de bevolking van het Goudse tuchthuis eruit?

Het Goudse tuchthuis functioneerde als een strafinrichting, als opvanghuis voor vrouwen en mannen, als opbergplaats waar dronken en geweldadige lieden een tijdelijk verblijf opgelegd kregen, voor mensen die wegens aanhoudend ontspoord gedrag, vaak op aanvraag, werden geplaatst en met arbeid in hun levensonderhoud moesten voorzien.. Daarnaast kregen heel wat krankzinnigen en 'innocenten' een onderkomen in het tuchthuis. Het onderscheid in die tijd tussen krankzinnigen en 'innocenten' lag in de veronderstelde genezing van de krankzinnigen en de innocenten waren niet meer te genezen, waarschijnlijk was hier sprake van debiliteit of imbeciliteit. Dan waren er nog de proveniers, de zogenaamde kostkopers, die bijvoorbeeld alleen al vanaf 1752- 1768 met 31 personen 105.889 gulden inbrachten. Landlopers, bedelaars, vagebonden en mensen zonder vaste verblijfplaats, voor wie in eerste aanleg een tuchthuis eigenlijk ook bedoeld was, kwamen maar mondjes maat binnen. Dit waren dan nog heel vaak mensen zonder vaste verblijfplaats uit Gouda en omstreken.

Richtlijnen voor opnamebeleid binnen de tuchthuizen in de Nederlanden verschilden vaak als dag en nacht. In Amsterdam bestonden drie soorten tuchthuizen, het mannentuchthuis, het vrouwentuchthuis en het nieuwe werkhuis. Vóór de bouw van een krankzinnigenhuis plaatste de stad psychiatrische patiënten in het gasthuis of in het pesthuis. In Delft nam het gasthuis psychiatrische patiënten op, vaak in tegenstelling tot het gasthuis in Gouda dat die taak vaak gedeeltelijk aan het tuchthuis en de andere godshuizen moest overlaten.

In Utrecht bestond de lijst van gevangenen hoofdzakelijk uit mannen met een tuchthuisstraf en van de vrouwelijke gedetineerden was de helft geplaatst met een machtiging en de overigen door het gerecht.¹² Het blijft moeilijk gissen wie en waarom in de vele tuchthuizen in de Nederlanden werden opgenomen, omdat de plaatsingen bijna niet werden geregistreerd of zoals in Amsterdam slechts éénmaal per zoveel tijd.

Het onderzoek in Gouda werd enorm vergemakkelijkt door heel wat bronnen, maar in het bijzonder door de zogenaamde 'camerboeken'. Deze boeken hebben het karakter van resolutieboeken, waarin de dagelijkse besluiten van de magistraat werd bijgehouden van 1590 tot en met januari 1795.¹³ De plaatsingen en de ontslagen van de tuchtelingen werden vrijwel altijd opgetekend in de 'camerboeken', zodat er een goed overzicht van 1611 tot 1811 wordt gegeven van de bevolking van het tuchthuis. Bij plaatsing of ontslag uit één van de godshuizen hetzij het Gasthuis, het Aalmoezeniershuis, het Leprooshuis of het Tuchthuis was de magistraat altijd verantwoordelijk voor de plaatsing of het ontslag.

Er was één grote uitzondering: de magistraat gaf namelijk in de andere godshuizen ook toestemming voor de plaatsing van proveniers vanaf een bepaalde leeftijd. Alleen het tuchthuis werd vrijgesteld van de toestemming van de magistraat, zodat het tuchthuis geen plaatsingen op sociale indicatie hoefde te doen zoals meestal het geval was in de andere godshuizen. Het tuchthuis kon redelijk hoge inkoopkosten berekenen waardoor het een goede inkomstenbron kon aanboren.¹⁴

Welke categorieën van mensen kwamen in het tuchthuis

In totaal werden in de jaren tussen 1611 en 1811 door de magistraat voor 1018 mannen en 935 vrouwen besluiten tot opname of ontslag genomen. Bij de plaatsingen van de mannen waren de vonnissen van de schepenbank in de meerderheid met 111 plaatsingen met een gemiddelde verblijfsduur van 7,6 jaar, zeventien mannen moesten tot discretie van het

gerecht voor onbepaalde tijd in het tuchthuis doorbrengen en vier mensen kregen een levenslange tuchthuisstraf voor onder andere bedreiging met de dood van de stadhouder. Twee andere mannen kregen ook levenslang omdat zij aan het hoofd van een bende tuindieven hadden gestaan en dan was er nog een man, een zogenaamde draaideurcrimineel, met zoveel verbanningen en banbreuken en gewelddadigheden op zijn geweten, dat het gerecht hem maar een levenslange vrijheidsstraf gaf. Voor wat betreft de vrouwelijke delinquenten: 37 vrouwen werden via justitie geplaatst en het vreemde is dat de gemiddelde verblijfsduur van de vrouwen gelijk was aan die van de mannen, namelijk ook 7,6 jaar. Bij vrouwen ging het over een crimineel leven in de landloperij, meervoudige diefstal, prostitutie, bedelarij, heling en ontucht.

Het aantal mannen dat wegens 'kwaad gedrag' werd geplaatst, was numeriek weer ver in de minderheid van het aantal vrouwen, een plaatsing voor 'kwaad gedrag' is te vertalen als ontspoord gedrag. In totaal werden 92 mannen en 324 vrouwen wegens 'quaad gedrag' geplaatst. Deze mannen en vrouwen met 'quaad gedrag' werden meestal op verzoek van een echtgenote, familieleden, burens of de baljuw geplaatst, met dien verstande dat de magistraat deze verzoeken bijna altijd inwilligde.

Bij voorbeeld in 1745 werd Adam Hammevel op verzoek van zijn vader en moeder en naaste verwanten 'om zijn quaad gedrag' in het tuchthuis opgenomen.¹⁵ In dat zelfde jaar werd ook Marringje Jans alias 'de Lange Mooie' om 'quaad gedrag' in het tuchthuis gesloten om met haar handen de kost te verdienen. Het gebeurde ook redelijk vaak dat volwassenen of kinderen uit een andere instelling voor straf geplaatst werden in het tuchthuis, zoals Frans Majoor uit het weeshuis om 'zijn quaad gedrag'. De regenten van het tuchthuis gingen in zo'n geval alleen maar akkoord als de regenten van een andere instelling de kosten van het levensonderhoud betaalden.¹⁶ De 'Lange Mooie' werd na een maand en het weeskind Frans Majoor werd na anderhalve maand uit het tuchthuis ontslagen. Adam Hammevel daarentegen verbleef zeven maanden in het tuchthuis. Dat wil niet zeggen dat de plaatsingen in het tuchthuis voor onaangepast gedrag van vrij korte duur waren, want soms zaten vrouwen en mannen jarenlang in het tuchthuis.

Plaatsingen van krankzinnigen en 'innocenten' werden verdeeld over de godshuizen en naar later zal blijken, werden de plaatsingen van de 'innocenten' gereguleerd.

Bij krankzinnigheid was het niet altijd gemakkelijk voor de verzoekers en vooral niet als het één van de echtgenoten was. De verzoeker werd weliswaar altijd bijgestaan door getuigen, maar toch bleek een plaatsing in de praktijk in psychologisch opzicht heel moeilijk. Een voorbeeld van een psychiatrisch patiënt was Cornelis de Lange die in 1761 op verzoek van zijn vrouw Emmerentia van Oyen in het tuchthuis werd geplaatst wegens krankzinnigheid. Na een half jaar, ook weer op verzoek van zijn vrouw, kreeg De Lange ontslag, waarna hij weer binnen zes dagen opgenomen moest worden en weer op verzoek van zijn vrouw werd hij na een half jaar ontslagen uit het tuchthuis. In 1793 werd hij nogmaals op verzoek geplaatst maar ditmaal met een doktersattest in het gasthuis en drie maanden later werd hij weer ontslagen op verzoek van zijn vrouw.¹⁷

De taak van de regenten en het dagelijks bestuur in het tuchthuis moet soms redelijk zwaar geweest zijn, vooral als er meerdere krankzinnige vrouwen in hun huis opgenomen moesten worden, de andere godshuizen bekostigden dan weliswaar wel het levensonderhoud, maar toch.¹⁸ In totaal werden 25 krankzinnige mannen en 49 vrouwen in het tuchthuis geplaatst.

Bij plaatsing met een indicatie 'innocent' was het verschil in aantal tussen mannen en vrouwen ook weer opvallend groot, 10 mannen en 40 vrouwen werden levenslang wegens 'innocentie' geplaatst.

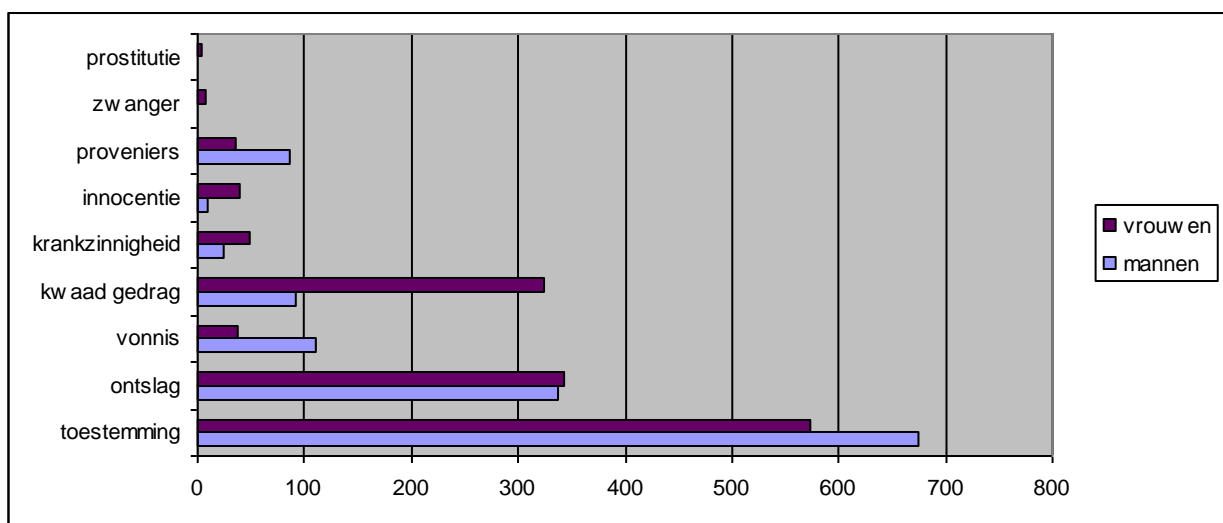
Voor de plaatsing van ‘innocente’ kinderen en volwassenen golden sinds 1664 vaste regels.¹⁹ Kinderen onder de 10 jaar van wie beide ouders overleden waren, kregen levenslang onderdak in het weeshuis. ‘Innocenten’ boven de 10 jaar en beneden de 20 jaar zonder ouders verbleven voor hun leven lang in het aalmoezeniershuis en alle andere ‘innocenten’ boven de 20 jaar zonder ouders werden bij toerbeurt geplaatst in de drie andere godshuizen.

Aan het begin hield de magistraat zich aan deze verordening, zoals in 1713 toen vijf ‘innocenten’ beurtelings bij het tuchthuis, gasthuis, het leprooshuis werden opgenomen.²⁰ Niet veel later waren de toerbeurten blijkbaar toch moeilijk te realiseren, zodat de magistraat het probleem oploste door de ‘innocent’ in een godshuis te plaatsen, maar dan met een wekelijkse bijdrage in de kosten van levensonderhoud door de andere godshuizen.

Zoals al bekend bleek de aanwezigheid van proveniers een winstpost voor het tuchthuis, in totaal verbleven 111 proveniers onder wie 86 mannen en 35 vrouwen in het tuchthuis.²¹

Soms zaten er nog krijgsgevangenen in het tuchthuis zoals de gevangenen van het schip Burbesteyn in 1795²², maar aangezien Gouda in dat geval door de Centrale Overheid werd aangewezen om gevangenen te huisvesten zijn er geen cijfers bekend. Soms zijn aantallen krijgsgevangenen af te leiden uit de post arbeidsloon van de gevangenen, zodat het Ministerie van Oorlog dit bedrag kon aftrekken van de kosten van levensonderhoud.²³

Zie onderstaande statistiek waarin de bovenstaande cijfers zijn verwerkt.

De administratie van het tuchthuis

De inkoop van levensmiddelen was één van de hoogste kostenposten in de boekhouding van het tuchthuis. In 1611 werden de maaltijden beschreven die toen nog voor iedereen golden. ‘Morgens om 8 uur kreeg een ieder twee stukken roggebrood van 1 ½ pond, met boter en kaas, ’s middags een karnemelkse pap van erwten, bonen en grutten, brood, in water gekookte kool of een andere groente en daarna nog twee stukken roggebrood. Om 4 uur kregen alleen de mannen nog twee stukken roggebrood en om 8 uur ’s avonds kreeg iedereen een warme soep en twee stukken roggebrood. Op zondag werden wat grotere porties uitgedeeld, ’s middags een vleessoep en ’s avonds zoetemelk en ander voedsel. Het bier dat geschonken werd was scharbier van een daalder per ton. Uit de rekeningen bleek

dat men stokvis, hele varkens en runderen, haring en groenten inkocht. De proveniers kregen beter eten en aten apart van de gevangenen in de keuken. In het Amsterdamse tuchthuis kregen de gevangenen scheepskost te eten dat bestond uit gezouten of gerookt vlees of spek en stokvis eenmaal per week. Men kreeg erwten, bonen en gort en 's middags en 's avonds karnemelkse pap van haver of gerst met gort. Iedere dag werd bier gedronken, alleen met kerstmis kregen de tuchtelingen wat zwaarder bier.²⁴

De boekhouding van het tuchthuis werd driemaal doorgelicht in 1771/1772, in 1809 en 1852, waaruit steeds meer bleek dat het tuchthuis economisch vrijwel zelfstandig functioneerde. Het eerste onderzoek werd ingesteld door de magistraat naar aanleiding van een verzoek in 1769 van de regenten: dezen verzochten de magistraat eigenlijk alleen financiële bijstand in de onderhoudskosten van het huis en toestemming voor een geldlening; want voor alle leningen was toestemming van de magistraat verplicht. De magistraat stelde zich kritisch op en wilde in 1769 eerst een onderzoek naar de financiële situatie van het tuchthuis voordat zij instemde met de twee verzoeken. Meester Gerard van Brandwijk werd daartoe aangewezen. Hij kwam tot de conclusie dat het tuchthuis vanaf de opening van het tuchthuis geen fondsen bezat. In 1612 werden vier huizen gekocht en verbouwd bekostigd uit de inkomsten van arbeid wat inhield van beuken van vlas, weven, spinnen en de schoenmakerij en uit een lening van 18.000 gulden bij particulieren en nog een lening van de stad van 3000 gulden. Men schafte onder andere kleding voor sommige tuchtelingen aan, maar ook kookgerei, meubels, weefgetouwen, spinnewielen en bouw materiaal voor het huis. Voor de loterij die uitgeschreven werd ten bate van het tuchthuis moest het tuchthuis zelf de prijzen, zilveren lepels en de loten betalen voor een somma van 1038 gulden 3 stuivers en 8 penningen. De financiële bijstand van de stad beperkte zich voornamelijk tot het geven van toestemming voor geldleningen, terwijl de onderhoudskosten uit schenkingen werden betaald.

De stad gunde het tuchthuis in 1630 een vast inkomen van 800 gulden uit de turfaccijns. Nog andere inkomsten zijn de gunning door de stad dat van ieder schip dat de nieuwe sluis passeerde 1 st van het bedrag voor het tuchthuis was en in 1615 was iedere wijntapper verplicht 6 gld per jaar aan het tuchthuis te betalen. In 1634 werden alle herbergiers, wijnverkopers en tabakverkopers verplicht 3 gulden per jaar aan het tuchthuis te betalen en in 1637 ontving het huis 84 gulden per jaar uit inkomsten van de sluis.

Vanaf 1614 leenden de regenten een kapitaal van 18.000 gulden en daarna nog tweemaal in 1616 en in 1619 2000 gulden, in 1638 kregen zij nogmaals toestemming voor een lening van 1000 gulden om vier kamers voor de proveniers te bouwen. Bij nader onderzoek bleek dat de stad nauwelijks bijdroeg in de kosten voor onderhoud. Vanaf 1655 werden die onderhoudskosten onder andere ook bestreden uit het inleggeld van de proveniers. Sinds 1762 ontving het tuchthuis een bijdrage van de stad voor iedereen die door justitie geplaatst werd in het tuchthuis; voorheen was dit niet het geval. Nog in 1795 verzochten de regenten van het tuchthuis de magistraat om een hogere bijdrage voor de door de stad geplaatste personen van f 120.00 per jaar, zoals in de andere steden wel afgedragen werd.²⁵

Het tweede financiële onderzoek in 1809 vond plaats naar aanleiding van een vragenlijst van de landdrost aan de regenten van het tuchthuis.

In dat jaar had het tuchthuis in kas aan losrenten ten laste van het gemene land van 35.150 gulden en aan obligaties 2196 gulden. De hoogste schuld bedroeg 10.352 gulden aan de stad, aan particulieren 3500 gulden, aan jaarlijkse aflossingen 1021 gulden en nog aan de stad uit de turfaccijns 800 gulden. De inkomsten uit arbeid, dat toen alleen nog maar uit spinnen voor mannen en vrouwen bestond, bedroegen van 1805 tot en met 1807 gemiddeld

2900 gulden, maar door gebrek aan werk zakte het bedrag de laatste jaren tot 1809 tot maar 600 gulden per jaar.

Proveniers mochten van het stedelijk bestuur niet meer aangenomen worden, dus de belangrijkste inkomsten, het inleggeld van de proveniers, bleven achterwege en in 1809 waren er nog maar tien proveniers in het huis.

Ook bleek dat de vier regenten geen inkomsten ontvingen behalve de helft van het kijkgeld dat de particulieren moesten betalen op de kijkdagen. Vrienden en naaste verwanten van de bewoners hadden altijd vrij toegang, maar de buitenstaanders betaalden een toegangsprijs van 4 stuivers en op de Kermistijden 2 stuivers. De binnenvader en moeder, een naaister, een bakker, drie kechten en drie meiden ontvingen wel een inkomen. Een arts met een vaststelling bij het tuchthuis ontving 6 stuivers per visite en de twee heelmeesters en de apotheker werden uitbetaald na overleg van een rekening. De gevangenen bleken achteraf geen onderwijs te krijgen, maar gaven elkaar wel les in lezen en schrijven.

Het laatste financiële onderzoek van de boekhouding van het tuchthuis had plaats in 1852. Dit was 41 jaar na de sluiting van het tuchthuis, maar het onderzoek vond plaats naar aanleiding van een vordering van een bedrag van f 5415,68 waarop de stad dacht recht te hebben van de landelijke administratie over de gevangenen in Gouda. Bij het onderzoek bleek dat de bijdrage in de kosten van onderhoud van het tuchthuis door de stad pas sinds 1771 aantoonbaar was in de administratie, vóór 1771 was van financiële bijdrage vrijwel geen sprake. De magistraat werkte altijd wel mee door periodiek toestemming te geven aan de regenten van het tuchthuis voor geldleningen, die alle bleken te zijn afgelost. De gunningen van accijnzen hadden wel plaats, waaronder de toegekende subsidie in 1630 van 800 gulden uit de turfaccijns. Deze subsidie was al in 1647 gestopt en naar aanleiding van de aanvraag van de regenten in 1772 vernieuwd. Het doel van subsidie uit de turfaccijns was de bestrijding van de kosten van de mensen die door de stad werden geplaatst. Achteraf bleek bij deze controle dat het bedrag uit de turfaccijns een renteloze lening was.

De administratie van het Gevangeniswezen was in 1857 van mening dat de stad Gouda nog maar recht had op een bedrag van f 302,08 inclusief rente.

Zijn de doelen van het vrederecht en van tuchtstraffen in combinatie met werk en onderwijs bereikt?

Het vrederecht was ongetwijfeld een goede methode in een samenleving, waarin vaak vrij primair gereageerd werd en het alcoholgebruik hoog lag, om de conflicten te kanaliseren. Voor schuldkwesaties, conflicten binnen het zakelijk verkeer en huwelijksproblemen bestond een wet in de vorm van het vrederecht uitgevoerd door een overheid, die de regie binnen de stad in vaste handen had.

Vanaf het begin van het bestaan van het tuchthuis waren er wel richtlijnen voor het reilen en zeilen binnen het tuchthuis, zoals disciplineren, onderricht, omgangsverkeer en het verrichten van arbeid; de populatie van het tuchthuis was echter zo verschillend dat heden ten dage niet voor te stellen is dat de leidinggevenden van destijds dit konden bolwerken.

In de eerste plaats had het tuchthuis een penitentiair karakter, maar het was ook een plaats voor ontspoorde vrouwen en mannen die door te werken en een gedisciplineerd leven te leiden weer enigszins geresocialiseerd konden worden. Voor deze groep deden honderden ouders, broers, zusters en familieleden wanhopig een beroep op de Goudse magistraat om

hen te plaatsen in het tuchthuis. De magistraat had tot zover bekend slechts één enkele maal geweigerd om toestemming tot plaatsing te geven.

De aanwezigheid van krankzinnigen, 'innocenten' en proveniers binnen het tuchthuis is heel moeilijk te bevatten binnen dit systeem en toch heeft het gewerkt tot in het begin van de negentiende eeuw en klachten van proveniers zijn maar mondjesmaat bekend. De regenten van het tuchthuis hebben een consciëntieus financieel beleid gevolgd, zodat het tuchthuis vrijwel zonder overheidssubsidie redelijk goed kon functioneren.

De doelen van het vrederecht en de vrijheidsstraffen in het tuchthuis zijn min of meer bereikt, al geldt dat in hoofdzaak voor kleinschalige stedelijke samenlevingen als Gouda.

Literatuurlijst

Abels, P.H.A.M. ea (red), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002)

Boer, D.E.H de, J. Van Herwaarden en J. Scheurkogel, *Middeleeuwen* (Groningen 1989)

Bontemantel, Hans, *De regeering van Amsterdam, soo int civiel als crimineel en militaire, 1653-1672*. G.W. Kernkamp ed. 2 vols (Den Haag 1897)

Boomgaard, J.E.A., *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de rechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552* (Zwolle 1992)

Bruinvis, C.W., *De Gevangenissen, inzonderheid Het Tuchthuis, te Alkmaar* (niet in den handel, 1908)

Calkoen, H, *Verhandelingen over het voorkomen van straffen der misdaden* (Amsterdam 1780)

Elias, N., *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. (Utrecht 1987)

Faber, F., *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811* (Arnhem 1983)

Fijnaut, C en P. Spierenburg (red), *Scherp toezicht, van 'Boeventucht' tot 'Samenleving en Criminaliteit'* (Arnhem 1990)

Foucault, M., *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis* Groningen 1997)

Groot Placcaetboeck van Hollandt en West-Vrieslandt 's Gravenhage 1659-1746 I: 470, 478, 486-f, 491, 497, 502,-f en 509-f; IV 547 en 568

Hallema, A., "Rekening van het tuchthuis te Gouda 1611-1613", in: *Bijdrage en Mededeelingen van het Historisch genootschap*, dl 63 (1942)

Hallema, A., "De verhouding van Stad en Platteland inzake de kosten der Tuchthuisverpleging ten tijde der Republiek", in: *Bijdragen en Mededeelingen van het*

historisch Genootschap te Utrecht dl 52 (1931) 1-20 > over stad Gouda en het tuchthuis publicatie van stukken.

Hallema, A. *Haarlemsche gevangenissen, Bijdrage tot de geschiedenis der detentie- en strafgestichten in de grafelijke stad Haarlem* (Haarlem 1928).

Hallema, A., "Over octrooien met betrekking tot de bedrijfsmethoden inzonderheid voor de hardhoutbewerking in verschillende tuchthuizen", in : *Economisch-Historisch Jaarboek* dl 19 (1935) 114-201

Hallema, A., "Wie er in de 17e eeuw in het tuchthuis kwamen? (opname, ontslag en reclasseering)" in: *Tijdschrift voor Strafrecht* dl XXXVIII afl. 3, 222-245

Hallema, A., "Jan van Houts Rapporten en adviezen betreffende het Amsterdamse tuchthuis uit de jaren 1591-1598", in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, dl 48, 69-98

Hallema, A., *Gestichtstypen uit den oude tijd, centralisatie en decentralisatie in ons vaderlandsch gestichtswezen tijdens de republiek, Maatschappelijk hulpbetoon en krankzinnegenverpleging vastgekoppeld aan het gevangeniswezen in de 17de en 18de eeuw. Een veelsoortige staalkaart van vastzetting, bewaring en strafoplegging ingevolge vonnis op last, aanwijzing en verzoek* (Lochem 1941)

Hallema, A. *Geschiedenis van het gevangeniswezen hoofdzakelijk in Nederland* (Den Haag 1958)

Hamaker, H.G., *De middeleeuwse keurboeken van de stad Leiden* (Leiden 1873)

Jansen, H.P.H., *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht/Antwerpen 1965)

Matthijssen, *Rechtsboek van den Briel* ('s Gravenhage 1880) opnieuw uitgegeven door J.A.Fruin en M.S. Pols

Meerdere auteurs, *Met straffe hand.... Tucht en discipline in het Amsterdamse rasphuis. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling, 12 december 1996 - 14 februari 1997* (Amsterdam 1996)

Moelands, M.A. en Smidt, J.Th de (red), *Weegschaal en zwaard. De Verbeelding van Recht en Gerechtigheid in Nederland* (Den Haag 1999)

Monte Verloren, J.P.H. de en Spruit, J., *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, 6e druk (Deventer 1982)

Monte Verloren, J.P.H. de, *Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap* (Amsterdam 1942)

Ohler, N., *Sterben und Tod im Mittelalter* (München 1993)

Prinsen Jlz., J. "Armenzorg te Leiden in 1577", in: *Bijdragen en mededeelingen van het historische genootschap* 26 (1905) 113-160

Rollin Couquerue, L.M. en Meerkamp van Embden, A., *Rechtsbronnen der stad Gouda* ('s Gravenhage 1917)

Schlueter, D., *Met den koorde of door het zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen* (Oldenzaal 1994)

Schouten, J., *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen, die men niet mag vergeten* (Alphen aan den Rijn 1980) over Anna Barbara van Meertern Schilperoort 151-157

Schueren, J.D. van der, De juridische geschillen tussen het Hof van Holland en den magistraat van Den Haag, in: *Bijdragen en mededeelingen van de Vereniging 'die Haghe'* 1902 (183-124), 1903 (80-124), 1906 (272-348), 1907 (1-72)

serie artikelen over het tuchthuis Nieuwe Rotterdamse Courant door G.P. van 11 februari- 21 april 1934

Soutendam, J., *Keuren en ordonnantiën der stad Delft. Van den aanvang der XVIe eeuw tot het jaar 1536, naar twee hss gecopieerd en met aantekeningen voorzien* (Delft 1870)

Spierenburg, P., *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in preindustriële Europa* (Hilversum 1998) 3e druk

Steensma, H., *Straffen door de eeuwen heen. De beul. Het tuchthuis en de gevangenis* (Den Haag 1982)

Vandekercke, L., *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt 1985)

Vanhemelrijk, F., *Misdadigers tussen rechter en beul 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984)

Ven, J.J.M. van der, *Het laatste oordeel. Een religieus en esthetisch motief binnen het rechtsverschijnsel* (Utrecht 1970)

Vrugt, M. van de, *De criminele Ordonnantien van 1570. Enkele beschouwingen over de eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden* (Zutphen 1978)

Waal, H. van der, *Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding (1500-1800)* ('s Gravenhage 1952)

Wagenaar, Jan, *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen, schutterrije, gilden en regeeringe (...)* (Amsterdam 1765) over tuchthuis 250-256

Wielant, Ph., *Practijcke criminele*, ed A.Orts (Gent 1872)

Wiersum, E., "Terechtstelling en vrijspraak van lijken 18e eeuw" in : *Verslagen en mededelingen Oud Vaderlandsch Recht* V 1903-1909, 412-418

Wiersum, E., "Terechtstelling en vrijspraak van lijken in de achttiende eeuw", in: *Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot uitgave der Bronnen van het oude Vaderlandsche Recht*, 5,5 ('s Gravenhage 1908) 412-417

¹ L.M. Rollin Couquerque en A.Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen der stad Gouda*. ('s Gravenhage 1917) 48 Allerhande punten hierin te scriven die der stede aengaen ende roeren. Vrede leggen

² *Rechtsbronnen Gouda*, 87. De eindtekst die de schout oplas Nota: 'dese vreden --- die gebiede ic van mijns heren wegen etc. enen ygeliken te houden op sijn lijf ende sijn goet.

³ J. E. J. Geselschap, *Inventaris van het Oud-Archief van Gouda* (Gouda 1965) Streek Archief Midden Holland afgekort SAMH-OA. De kamerboeken waren eerst opgezet als memoriaal van de resoluties, ordonnanties en bevelen van de burgemeesters en de magistraat. Daarna kregen zij langzamerhand meer het karakter van resolutieboeken. De kamerboeken, 1590-1794, 44 banden nrs. 91-134.

⁴ Rechtsbronnen 574 en 575, CXIII tughthuys 1530 juni 12, CXV 1530 ordonnantie van het weeshuis 1530 juli 11, CXVI castimentshuysges 1530 okt 3

⁵ SAMH-OA 3609 f92-98.

⁶ SAHM-OA 91 f 79v

⁷ SAMH-OA 293, f124-127. Ordonnantie van het tuchthuis.

⁸ SAHM-OA 91en92. In de jaren 1610 tot en met 1612 werden 66 mannen, vrouwen en kinderen geplaatst.

⁹ SAMH-OA nrs. 91-134. Van belang is ook het inventaris van het tuchthuis, OA 195-219 de 'requestboeken' van 1611-1795 waarin de schriftelijke aanvragen van de ouders, familieleden en soms burens staan. In OA 2750-2762 staan wat bijeengesprokkelde documenten waarvan de belangrijkste de 'balancen' zijn. Dit is een overzicht winst en verlies rekeningen over bepaalde jaren. ORA 167-181 de vonnisboeken waarin ook de tuchthuisstraffen zijn opgetekend. Deze vonnisboeken zijn door C. Doedeijns en ondergetekende uitgewerkt in regestvorm en staan op de website van het Streekarchief.

¹⁰ Archief tuchthuis Gouda inventarisnummer 9 onder artikel 3

¹¹ SAMH-Gouda Secretarie-archief inv nr 1103 f238 in het jaar 1863. Een tuchthuis en erf C1119 root111roeden 80 ellen en een militair wachthuis C1118 groot 80 ellen, een watering sectie C1123 groot 38 ellen, een erf C1125 groot 1 roede 97 ellen en nog een erf groot 2 roeden 35 ellen C1406, het keierf C1116 groot 3 roeden 20 ellen en een watering gelegen sectieC1117 groot 90 ellen.

¹² A. Hallema, *Geschiedenis van het gevangeniswezen. Hoofdzakelijk in Nederland* ('s-Gravenhage 1958) 120. Zie noot 1. De diverse onderscheidingen in de Nederlandse tuchthuizen. in *Nederland* ('s Gravenhage 1958).

¹³ SAMH-OA nrs. 91-134. Van belang is ook het inventaris van het tuchthuis, OA 195-219 de 'requestboeken' van 1611-1795 waarin de schriftelijke aanvragen van de ouders, familieleden en soms burens staan. In OA 2750-2762 staan wat bijeengesprokkelde documenten waarvan de belangrijkste de 'balancen' zijn. Dit is een overzicht winst en verlies rekeningen over bepaalde jaren. ORA 167-181 de vonnisboeken waarin ook de tuchthuisstraffen zijn opgetekend. Deze vonnisboeken zijn door C. Doedeijns en ondergetekende uitgewerkt in regestvorm en staan op de website van het Streekarchief.

¹⁴ SAMH-OA 11 f158, 12 april 1655.

¹⁵ SAHM-OA 122 f20v en 70

¹⁶ SAMH-OA 122 f 8, 20v en21v.

¹⁷ SAMH-OA 126 Het jaar 1761 f 68v, het jaar 1762 f17-18 en 26 en het jaar 1793 f59v en 69.

¹⁸ SAMH-OA 125 Het jaar 1758 f29v en het jaar 1759 f6v en 54v.

¹⁹ SAMH-OA 53, f121.

²⁰ SAMH-OA 114. Het jaar 1713 f39, 75, 38v, 39 en 56.

²¹ SAMH-OA 2785.

²² Oud Archief 223 f61v

²³ SAMH-OA nr. 2761

²⁴ Amsterdam en zijne opkomst 244

²⁵ SAMH-223 f 263